

ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ

Շահան Ռ. Պերպերեան
ԿՈՄԻՏԱՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԱՆՁԸ ԵՒ ԳՈՐԾԸ

«Ժողովուրդները չեն ապրիր միայն իրենց միջոցներն ուժով, ոչ ալ իրենց վաղանցուկ փառքովն ու հմայքովը: Որպէս զի կարենան անոնք տեսնել՝ անհրաժեշտ է նաեւ հոգեկան ազդակը, իրենց մտքի եւ արուեստի միջոց, իրենց ԱԶԳԱՅԻՆ ՄՇԱԿՈՅԹԸ»:

«Կոմիտաս» Երաժշտական Միութիւն

Այսպէս Պուրբէշի «Կոմիտաս» Երաժշտական Միութեան հրատարակչութիւնը, 1936 Հոկտեմբեր 22-ին, դիմում է իր ընթերցողին տպագրելով Շահան Ռ. Պերպերեանի «Կոմիտաս Վարդապետ, Անձը եւ Դործը» աշխատանքը: Ինքնին բիրեն ճանաչող մի գործ, որ ամբողջապէս իրաւունք է տալիս հայ բոլորից երաժշտական փիլիսոփայ, բազմաշնորհ գիտնական Շահան Ռ. Պերպերեանին դասելու արդէն իսկ անուանի Կոմիտասագետների շարքին: Հեղինակի՝ արտաքինից նկատար այս գործի մէջ, լիովին ներկայացուած է մեր ժողովուրդի համար նուիրական ու բացառիկ մի անհատականութեան՝ Կոմիտաս Վարդապետի կեանքի դրաման, մասնագիտորէն գնահատուած՝ երաժշտի կատարած տիտանական աշխատանքը, քայլ առ քայլ վերլուծուած՝ նրա ստեղծագործական ողջ ուղին: Առանց վերապահութեան կարող ենք ասել, որ Շահան Պերպերեանի սոյն աշխատանքը նորովի լոյս է սփռել հայ ազգի հանճարեղ փառքերից մէկի՝ Կոմիտաս Վարդապետի անձի ու գործի վրայ: Ճշմարիտ է, թէ Կոմիտասի կեանքի ու գործունէութեան շուրջ կէտ դարձ շատ աւելի ինչ՝ ստեղծուել, ուսումնասիրուել, գրուել են բազմաթիւ մասնագիտական ուսումնասիրութիւններ, լուրջ աշխատութիւններ եւ այնպիսի անուանի երաժիշտ-երաժշտագետների կողմից՝ ինչպիսիք են Ռ. Աթաբեկը, Ռ. Թերլեմեզեանը, Ա. Շահվերդեանը, Ն. Թահմիզեանը, Թ. Էլոեանը, ինչպէս եւ Ս. Գասպարեանը, Կ. Բրուտեանը, Յ. Ասատուրեանը, Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարք Տ. Թորգոմ Արք. Մանուկեանը, Ա. Զօպանեանը եւ շատ ուրիշ հայ եւ օտար հեղինակներ: Ուրեմն ի՞նչ կարող է աւելացնել Շահան Պերպերեան իմաստասէրը արդէն եղածին: Եւ ինչպէ՞ս պատահեց որ իմաստասէրը, հոգեբանը, արուեստագէտը, մանկավարժը, այս անգամ իր շնորհն ու հմտութիւնները տեղափոխում է երաժշտական ասպարէզ: Ի դէպ, իմաստասէրը ոչ միայն երաժշտագետ է, այլեւ ինքնուրոյն ստեղծագործող երաժիշտ, որ սակայն մի ուրիշ առանձին ուսումնասիրման նիւթ է: Շահան Պերպերեանը ի՞ր կեանքով ու գործով լուսաւորիչ է, նուիրեալը իր ժողովուրդի լայն զանգուածների զարգացմանն ու վերելքին, ուստի երաժշտութիւնը, որպէս մշակոյթի մէկ կարեւոր մաս չէր կարող վրիպել նրա ուշադրութիւնից:

Կոմիտասը յայտնագործեց հայ ազգային երաժշտութիւնն ու երգը. «Հայն ունի ինքնուրոյն երաժշտութիւն», տպագրած է Կոմիտաս Վարդապետ «Ազատամարտ»-ի 1913 թուի մէջ, իսկ Շահան Պերպերեանը իր փայլուն գրութեամբ փաստած է, թէ հայն ունի *երաժշտութեան նկատմամբ ինքնուրոյն փիլիսոփայական մօտեցում*: Գիտնականի վերոյիշեալ յօդուածը իր բնոյթով անշուշտ իմաստասիրական չէ, սակայն հեղինակի համար Կոմիտասի յայտնագործումը եղաւ շրջադարձային, ազդեկով նրա հետագայ գործունէութեան եւ իմաստասիրական մտածողութեան վրայ:

«Կոմիտաս Վարդապետ, Անձը եւ Դործը» միայն հետազոտութեան արդիւնք չէ, այլ ինչպէս ասեցինք, յայտնատեսութեան շողարձակումով յայտնագործութիւն, մի մեծ գիտ ոչ միայն ի՞ր՝ այլ բոլորիս համար:

Կոմիտասագիտութեան մէջ արժեքաւորը ըստ իս՝ Շահան Պերպերեանի մտածողութեան, Կոմիտասին մօտենալու նոր ձեւն է: Իմաստասէրի այս աշխատանքը

ներկայացնելու մեր փորձը առաւելաբար կեդրոնացնելու է հեղինակի կողմից Կոմիտասի անձի ու գործի ընկալման՝ եւ այդ ընկալումը արտայայտելու, քան գործի երաժշտագիտական արժէքը քննելու վրայ: Խորքի մէջ, մեր ցանկութիւնն է Կոմիտասին նուիրուած այս աշխատանքով աւելի պարզել ու ծանօթանալ իմաստասէր Շահան Պէրպէրեանին:

Յայտնի է, թէ գիտնականի իմաստասիրական մտածողութիւնը որոշ չափով պայմանաւորուած է, իր ուսուցիչ ֆրանսացի մեծանուն Իմաստասէր Ս. Բերկսոնի հայեացքներով, սակայն միւս կողմից անուրանալի է Կոմիտաս Վարդապետի դերը Շահան Պէրպէրեանի աշխարհընկալման, արուեստագիտական ըմբռնումների, ազգային ինքնագիտակցութեան ձեւաւորման մէջ:

Իմաստասէրի վրայ Կոմիտաս Վարդապետի թողած ազդեցութեան մասին, արդէն յիշել ենք մեր «Շ. Ռ. Պէրպէրեան, կեանքի եւ գործունէութեան համառօտ ակնարկ» յօդուածում, ուստի կը շարունակենք մեր պրպտումները այս ուղղութեամբ, որ պիտի նպաստի հեղինակի անձի ու գործի նանաչման ու նիշտ արժեւորմանը:

Ս. Բերկսոնը եւ Կոմիտաս Վարդապետը հոգեմտաւոր այն միջավայրն էին, ուր ծնունդն ու հասունացումը իմաստասէր ու բազմաշնորհ գիտնական Շ. Ռ. Պէրպէրեանը: Արիստոտելեան բնորոշումով պէտք է ասենք, որ այս երկու հսկաներով է պայմանաւորուած հայ իմաստասէրի մտքի փարայրի տրամագիծը, որտեղից նա նայում էր իմաստասիրութեան երկնքին: Լուսաւորիչ մտաւորականը ոչ միայն նայեց այդ երկնքին, այլ իր ուսանողների, ունկնդիրների եւ ընթերցողներիս առջեւ դրեց իւր ամբողջ հմայքով: Ուստի հարց է ծագում, որչափ կարող ենք մենք այսօր տեսնել ու ըմբռնել, հետազօտելով Շահան Պէրպէրեանի այս գրութիւնը, ի՞ր ենթատողներով:

Յօդուածը սկսում է «ՄԵԾ ԿՈՐՈՒՍՏԸ» գլխով: Շահանի եւ Կոմիտասի հանդիպումը տեղի է ունեցած արուեստի հիասքանչ կոթողների, ժամանակաշրջանի ստեղծագործական մտորումների մայրաքաղաք Փարիզում: Այստեղ է որ Շահան Պէրպէրեանը յայտնագործեց Կոմիտասին եւ նրա միջոցով հայ տոհմիկ երաժշտութիւնը, որը հետագայում մեծ խանդավառութեամբ փոխանցեց եւ ի՞ր ժողովուրդի գաւակներուն, ի մասնաւորս սփիւռահայութեան: *Պէրպէրեանի իմաստասէրի սուր հայեացքը կարողացաւ թափանցել Կոմիտասի հոգու խորքը, այնտեղ տեսնելու ոչ միայն ամբարուած ու մշակուած հայ ցեղի ուրոյն երգն ու երաժշտութիւնը, այլեւ հայոց պատմութեան յաւերժացումը:* Շահան Պէրպէրեանը գիտակցեց ու գնահատեց Կոմիտասի հանճարը ու նրանով իսկ գտնուած մնայուն արժէքները, եւ ջանաց ամէն կերպով ազգային արժէքները փոխանցել ժողովրդի լայն շրջաններուն: Եւ իմաստասէրը լուսաւորչի առաքելութիւնը իրապէս կրօնականին յատուկ ջատագովական ոգիով կատարեց:

Դիտմանակար Վոմիտասի անձի ու կատարած գործի մէջ տեսաւ ազգի կայացումի ու յարատեւութեան երաշխիք: Յանձին Կոմիտասի գտնուած էր հայ երաժշտութեան Մաշտոցը: Միանգամայն ընդունելի է, որ դարերի միջոցաւ եկող տոհմիկ երգն ու երաժշտութիւնը այն հոգեկան ազդակներից մէկն է, որով շարունակում է ազգի գոյութիւնը, գրում է օրուայ պատմութիւնը: Իսկ Պատմութիւնը Պէրպէրեանի համար հաւաքական հոգու ազատագրումն է նւթականից ու հաստատումը «հաւաքական ներքին թանձրական տեւողութեան», ինչպէս հետագայում պիտի կոչէր հեղինակը: Ի դէպ, իմաստասէրի մօտ այս գաղափարը աւելի ձեւաւորւում է «երկու ժամանակներ» յօդուածի մէջ: *Պատմութիւնը երաժշտականացում է, օղակ-օղակ կապուելով եւ իւրաքանչիւր յաջորդ շրջան իմաստաւորում է նախորդով:*

Կոմիտաս Վարդապետը գտնելով, մշակելով ու դաշնաւորելով հայ երգն ու երաժշտութիւնը՝ այսպէս ասած յայտնագործելով լսելի երաժշտութիւնը, վերագտաւ եւ ժողովրդի ներքին երաժշտութիւնը՝ պատմութիւնը տեսականացնելու օրէնքը:

Իմաստասերի համար Կոմիտասի գործը ազգային պատմութեան րնական ու անհրաժեշտ շարունակութիւնն է, մեր պատմութեան համանուագի յաջորդ բաժինը, աւելի ազդեցիկ ու զօրեղ բաժինը: Շահան Պերպէրեանի «Կոմիտաս վարդապետ, Անձր եւ Գործը» յօդուածը մեզ ներկայացնում է որպէս յայտնագործում Կոմիտաս երաժշտի, յայտնագործում հայ երաժշտութեան եւ նոյն ընթացքով յայտնագործում ինքներս մեզ: Յօդուածի մէջ կարդում ենք հայ ապագայ տաղանդաւոր իմաստասերի, մեծ մտածողի ազնիւ խոստովանութիւնը. «Ի՞նչ էր այն ատեն ինձ համար իմ ցեղիս երաժշտութիւնը: Ինչպէ՞ս կ'արժեւորէի զայն երաժշտական խղճմտանքիս մէջ. իբրեւ աւելի քան արհամարհելի քանակութիւն մը:» (էջ 10) եւ ապա՝ «Այսպէս իբրեւ հայ չէի խորհեր անգամ հայ իրաւ երաժշտութեան մը գոյութեանը՝ ուր մնաց համարակիլ անոր կարելիութիւններու եւ իրաւունքներուն անդրադառնալու»: (էջ 11)

Այս՝ խոստովանութիւնն է հայ գիտակից մարդու, որ ուզում է ծանօթանալ իր ազգային երաժշտութեանը, որ փնտռում է հայ երգը, փնտռում ինքն իրեն:

Եւ ահա. «Այս պայմաններուն մէջ էր որ, իրիկուն մը, հրաւեր մը ստացայ Օր. Մարգարիտ Բարսեւանէն իր քնակարանը գտնուելու, հոն «Հայաստանէն եկած հայ երաժշտութեան վարդապետ՝ Կոմիտաս վարդապետը նանչնալու համար»: Թեւեալատ՝ գացի:

«Եկաւ վարդապետը: Գեղեցիկ չէր: Նոյնիսկ պիտի ըսեմ՝ հակառակը՝ իր սեւ երկայն ուղտէկոթին բռնագրօսիկ պաշտօնականութեանը մէջ: Իր ոսկրուտ դէմով ինծի կը յիշեցնէր Սոկրատի ինչ ինչ դիմաքանդակները:

«Պահ մը վերջը սակայն, երբ տրուեցաւ ինծի լսել իր մատներուն տակ յառնող առաջին ներդաշնակութիւնները դաշնամուրին, ու մանաւանդ իր արձակած առաջին երկարածիգ կանչերը մեր ամենի ու քաղցր լեռներէն կարծես փրթած՝ խորհեցայ վերստին Սոկրատին, քայց այս անգամ Պղատոնի այն էջին վերլիշումով, որ Պղատոն զայն կը նմանցնէ Աթենացի քանդակագործներու աշխատանքներուն մէջ տեսնուող այն խոշոր, տգեղ ու տարօրինակ «Սիլէն»ներու քանդակներուն՝ որոնք պահուցներ են սակայն, կ'ըսէ, որ երբ քացուին, աստուածներու վեհօրէն գեղեցիկ արձանիկներ յայտ կը բերեն:

«Այս մարդը, խորհեցայ, Սոկրատին պէս աստուածային ոգիին Իջեւան մըն էր իր այդ կերպարանքին ետեւ:» (էջ 11)

Շահան Պերպէրեանը՝ դարձած հայ նոր Պղատոն, ընթերցողին է ներկայացնում երաժշտութեան «Սոկրատին» ու մեծ մարդուն՝ Կոմիտաս վարդապետին: Իմաստասերի հետ կատարում է տարօրինակ մի երեւոյթ. «յայտնատեսութեան մը լոյսին տակ կատարուած «դարձը» այս կարելի է կոչել» եւ ինքնութեան յայտնաբերում ու վերադարձ արմատներին: Եւ մի այնպիսի վերադարձ՝ երբ մարդը ոչ թէ քայլում է դէպի անցեալ, այլ անցեալն է մօտեցնում ներկային: Որովհետեւ վերադառնալ արմատներին, նշանակում է քրքրել դամբարանները, փռել սրբել հիմ ոսկորները, քայց այժմ վերադարձում են արմատները, իրենք են գալիս դէպի մեզ որպէս յարուցեալներ:

Դառնալով Պերպէրեանի խոստովանութեան. «Հայ երաժշտութիւն մը, երաժշտութեան ամենահարազատ տեսակէն, կը յայտնուէր մէկէն ինծի, հեռուոր, խորունկ, ցեղային պլեբիւս մէջ արձագանգներ արթնցնելով: Նոր, ու այնքան հին, իսկութիւն մը՝ որ կը փոխէր երաժշտական էութիւնս, զայն կը շրջէր կարծես: Վարդապետին արուեստագիտական անձին մէջէն, մէկէն, դէմադրական կը գտնէի ինքզինքս ամբողջ երաժշտական հայրենաշխարհի մը, որուն հպարտ էի եւ այ հեռուոր կերպով զաւակը եղած ըլլալուս: Կը զգայի հիմա որ ցեղս ունեցեր է «իր

* Կոմիտաս վարդապետ Անձր եւ Գործը, Նիւ Եորք, 1969, 145 էջ: Այսուհետեւ այս աշխատութիւնից մէջերում կատարելիս տեքստում՝ փակագծերում նշելու ենք միայն այս հրատարակութեան էջը: Առաջին անգամ աշխատանքը հրատարակուել է Պուրքէ, 1936ին:

երգը» որ արժանի էր հնչելու ուրիշ մեծ ժողովուրդներու բարձրագույն ստեղծագործութիւններու համերգին մէջ, դեռ եւս համեստ՝ գործերու գիծերու արտաքին մեծութեամբը, բայց գեղեցկութեան էն իրաւ որակէն շինուած: Հայ երաժշտութեան համար Սողոսի մը պէս մտեր էի այդ քնակարանը, այն իրիկուն, ու վարդապետը զիս կը զրկէր ետ, իր առաքնալի էութեամբը ինծի դպած՝ իբր Պօղոս մը ըրած ինձմէ:

«Անկէ վերջ իր հետեւողն էի այլ եւս. հայ երաժիշտ հոգիի մը համար չէր կարելի գիմքը ճանչնալ ու չըլլալ իր «աշակերտը»:(էջ12)

Այսպիսով Շահան Պէրպէրեան առաջին իսկ հանդիպման ընթացքին վարդապետի հետ, «մկրտուն» է հայ երաժշտութեան աւագանի մէջ, համոզուելով որ իր ցեղի երգը նոյնպէս արժանի է մաս կազմելու միւս ազգերի համաշխարհային ստեղծագործութիւններին փաղանգին:

Այդ օրուանից Շահան Պէրպէրեանը դառնում է Կոմիտասին «չաշակերտած» լաւագոյն աշակերտն ու հետեւողը:

Իմաստասէրը յօդուածի հետագայ մասերում հանգամանօրէն ներկայացնում է Կոմիտասի կեանքը եւ երաժշտական երփներանգ գործունէութիւնը, բացայայտում ու մեր առջեւ կանգնեցնում ամբողջական երաժիշտը:

Յօդուածի երկրորդ մասը՝ վերնագրուած «ԿԵՆՏՐՈՆ» իմաստասէրը նուիրած է Կոմիտասի կեանքին, որ կենսագրական տուեալներով նորութիւն չի հաղորդում, բայց իւրօրինակ է հեղինակի մօտեցման կերպը: Արդէն առաջին նախադասութեամբ ասում է ամէնը-«Կը սորվէի վարդապետին կեանքը: Տարօրինակ, բազմադէպ, ու պարզ միանգամայն, ներքին գիծին ուղիղութեամբը» (էջ12):

Զօնարանայու համար, կը թողնենք մեծ երաժշտի կեանքի հանրածանօթ հանգրուանները:

Յօդուածի երրորդ մասում իմաստասէրը թէեւ ճիշդ գնահատելով վարդապետի կատարած գերմարդկային ու հանճարեղ գործը, փոքր-ինչ տարւում է ներքողելով, Կոմիտասին կոչում է «ինդէկրալ երաժիշտ մը», որ կոմիտասագիտութեան մէջ այնքան էլ տարածուած կարծիք չէ: «Ինդէկրալ երաժիշտ» լինել կամ չլինելը երաժշտին երբեք չի նսեմացնում, գունագրկում կամ հակառակը: Երաժշտութեան քննադատը լայն է ու ընդգրկուն, ինչպէս եւ նշում է հենց հեղինակը, նրանցից մէկի մէջ տաղանդաւոր ու բեղուն լինելը արդէն իսկ ամբողջականութեան նշան է:

«ՏԵՍԱԲԱՆԸ» վերնագրուած մասում հեղինակը իրաւացիօրէն գտնում է, թէ նախ Կոմիտասը ներկայանում է իբրեւ հայ երաժշտութեան մեծ տեսաբան՝ մեծատաղանդ երաժիշտ որ կարողացաւ պատմութեան խորքից գտնել ու դուրս բերել հայ ցեղի երգը: Եւ սակայն ո՞րն է այն գաղտնի ուժը եւ երաժշտին «առաջնորդող Գաղափարը» որ թոյլ տուեց կատարելու հայ հինաւորաց երգի ու երաժշտութեան յարութիւնը նոյն կենդանի շնչով ու կեանքի բարաստումով, որ ունեցել են դարերի ընթացքին: Որոնելով «առաջնորդող Գաղափարը» եւ ոգին որ մղած է Կոմիտաս վարդապետը երաժշտագիտական հետազոտութեան, իմաստասէրը նշում է. «Կոմիտաս վարդապետի այս հմտական ու տեսաբանական որոնումներուն արժէքը տաս վարդապետի այս հմտական ու տեսաբանական հետազոտութեան, իմաստասէրը նշում է. «Կոմիտաս վարդապետի այս հմտական ու տեսաբանական հետազոտութեան մը տուն տուող սկզբունքներն են: Մեր գրականութեան ու գանազան արուեստներուն մասին եղած բանասիրական ու հնարանական աշխատութիւնները շատ անգամ ամուլ եղած են, բանասիրական ու հնարանական աշխատութիւնները կարելի էր անկէտով, որովհետեւ անոնց մէջ ստեղծագործութեան կարելիութիւններուն տեսակետով, որովհետեւ անոնց մէջ ընդհանրապէս հմտութիւն կայ հմտութեան համար լոկ: Գործերու թում, թուաւորութիւն, ժամանակագրական ճշդում, անոնց արտաքին ու նիւթական կարգութիւն, ժամանակագրական ճշդում, անոնց արտաքին ու նիւթական կարգութիւն, անոնց մէջ տեսնուած օտար ազդեցութիւններու եւ տարրերու մկրագործութիւնը, անոնց մէջ տեսնուած օտար ազդեցութիւններու եւ տարրերու յայտնաբերում. ահա ինչ-որ շատ անգամ ըրած են ու կ'ընեն մեր եւ ուրիշ ազգերու բանասէրներն ու հնարանները» (էջ17):

Շահան Պերպերեանը գնահատում է կարեւորում է այս կարգի աշխատանքները, որոնք սակայն «արտագեղագիտական» են, անհրաժեշտ՝ միայն «ֆադաֆական ու ֆադաֆակրթական պատմութեան տեսակետով»: Այս գործերում պակասում է բուն ստեղծագործութիւնը: Ստեղծագործական աշխատանքում կարող են գտնուել օտար փոխառումներ, օտար տարրեր:

Բայց՝ «Խնդիրը այն է թէ ի՞նչպէս այդ բոլոր ինքնակ կամ օտարամուտ տարրերէն էապէս նոր ու ինքնատիպ ստեղծագործութիւն մըն է կատարուել: Խնդիրը այդ իւրացնող ու նորաստեղծող ուժին օրէնքները, նկարագիրը, ոգին ի յայտ բերելն է: Այն ոգին որ իւրաքանչիւր իրաւ ստեղծագործութեան իսկութիւնն իսկ է, եւ որո՞վ բան մը կ'արժէ այդ գործը, հակառակ բոլոր փոխառութիւններուն, եւ որո՞վ իրապէս կարելի է հասկնալ այդ գործը: Այս իսկութեան գիտը միւս կողմէ մեծ արժէք կրնայ ներկայացնել ազգային արուեստի նոր իրագործումներուն համար, որովհետեւ կենդանի աւանդութեան մը ինքնատիպ ոգին մէջ նամբայ մը կը ցուցնէ նոր ստեղծագործողներուն:

«Կոմիտաս Վարդապետի երաժշտագիտական որոնումները այս ոգիով եւ ուղղութեամբ կատարուած են, ու ասկէ՛ կու գայ անոնց անկշռելի կարեւորութիւնը»:(էջ18)

Կոմիտասը գտաւ «նորաստեղծ ուժին օրէնքները», ինքնատիպ ոգը, որ գալիս է նաեւ ազգի ուրոյն նկարագրից: Վարդապետը իր ուսումնասիրութիւնների առարկայ արեց նաեւ դրացի ժողովուրդների, «Քիւրտերուն, Արաբներուն, Պարսիկներուն, Վրացիներուն, եւ Բիւզանդական երաժշտութիւնները»: Այժմ յայտնի է որ երաժշտի 4000 ից աւելի նօթագրութիւններում եղել են նաեւ Ռուսական երգերի մշակումներ եւ մեղեդիներ: Կոմիտասը նախ եւ առաջ յայտնաբերած է ազգերի ներքին երգը, կամ այլ կերպ ասած՝ կենդանի պատմութիւնը, ապրուող պատմութիւնը: Ուստի նա կարողացել է դարերի անջրպետից հանել ու վերստեղծել, նորաստեղծել ցեղի երգը, որովհետեւ այդ երգը շարունակում է հոգիների մէջ: Քանի որ յայտնագործուած է հայ երաժշտութեան ստեղծագործ ուրոյն ոգը, ուրեմն (ինչպէս պիտի տեսնենք հետագայ շարադրանքում), գտնուած է եւ նրա կատարման ոգը, որ պէտք է լինի արձագանքը ժողովուրդի պատմութեան, մտածողութեան, կենսակերպին:

Նորաստեղծող ոգիով Կոմիտաս Վարդապետը հաւաքեց, գրի առաւ ու դաշնաւորեց հայ երգարուեստի բազմաժանր հարստութիւնը՝ գեղջկական-ֆնարական երգերը, պանդխտութեան երգերը, աշխատանքի երգերը: Այսպիսով Կոմիտաս Վարդապետ վերահաստատեց հայ ազգագրութեան հիմքը: Նոյն միասնական հիմքի վրայ բարձրանում է հայ հոգեւոր երաժշտութիւնը: Վարդապետը քաջայայտեց հոգեւոր երաժշտութեան ոնային յատկանիշները, ուսումնասիրեց եւ միջնադարեան հոգեւոր երգեր, շարականներ, ստեղծեց Պատարագի տարրերակներ. «Ու այս բոլորը կատարուած են ոչ թէ լոկ հայ երաժշտութեան ինքն իր մէջ հասկացողութեան համար, այլ նաեւ անոր արդիական վերամշակութեան եւ նոր ստեղծելի գործերուն ինքնատիպութեան մտահոգութեամբը:՝ Որովհետեւ եւրոպական թէքնիկով նոր հայ երաժշտութիւն մշակելու գործին մէջ հայ երաժշտութեան ինքնուրոյն օրէնքներուն տգիտութիւնը անգոյն, կամ պարզապէս եւրոպական քնաւորութեամբ գործերու պիտի առաջնորդէր հայ երաժիշտները: Եւ ընդհակառակը, ինչպէս Կոմիտասի ըլլա՛յ կրօնական, ըլլա՛յ ժողովրդական երաժշտութեան դաշնաւորման պարագան է այդ, հայ երաժշտութեան յատուկ օրէնքներուն եւ նկարագրին իրական նամաչումը պիտի բերէր, հակառակ եւրոպական թէքնիքի գործածութեան, էապէս ինքնատիպ հայ ստեղծագործութիւններ, որոնք ատու իսկ ու ատու միայն արդէն, եւրոպական նաշակին համար ալ նոր, իրապէս շահեկան գործեր պիտի ըլլային»:(էջ19)

Վերոյիշեալի մէջ համոզուելու համար, Շահան Պերպերեանը ասում է. «Կը բաւէ բաղդատել Հայ Պատարագի Կոմիտասեան եւ Եկմալեան դաշնաւորումները»:

Ըստ իմաստասերի, Մակար Եկմայեանի պատարագը շատ յատկանիշներով գիշերում է Կոմիտաս Վարդապետի մշակումին:

Վարդապետի ձգած ժառանգութեան մէջ մեծ արժէք են ներկայացնում հայ երաժշտութեան կշռական կառուցումէն՝ ռիթմիկ (rythmique) օրէնքի քացայայտումը, ամանակի, շեշտադրութեան, միջնադարեան խագերի ուսումնասիրութիւնը: Շահան Պէրպէրեանը խոր եւ մասնագիտօրէն վերլուծելով Կոմիտասի տեսական նշանակութիւն ունեցող աշխատանքները, հիացմունքով յայտարարում է. «Կոմիտաս Վարդապետի երաժշտական հետազոտութիւններուն այս արդիւնքները մեծ եւ լուսաւոր հորիզոններ կը բանային Հայ ցեղի ոչ միայն երաժշտական կազմութեանը, այլ եւ Հայ պատմական, ազգագրական անցեալի հասկացողութեան տեսակետով: Յայտնի կ'ըլլար որ Հայոց ժողովրդական երաժշտութիւնը կու գար ամենահին, նախաքրիստոնէական ամանութենէ մը, որ հայոց փոխգիտական-արիական ծագումին նոր ու արտասովոր փաստեր կը բերէր: Բարիկի մէջ 1914ին գումարուած երաժշտագիտական համաժողովին մասնակցող երաժշտութեան գիտունները մեծ յայտնութիւններու առջեւ գտած էին իրենք գիրենք, Վարդապետին հաղորդագրութեան մէջ առաջ բերուած իրողութիւններովը: Անոնց լոյսին տակ հայ երաժշտութիւնը կը ներկայանար որպէս այն սակաւաթիւ արուեստներէն, որոնք կորսուած հին յունական եւ արիական երաժշտութեան մասին կենդանի գաղափար մը տալու կոչուած էին:» (էջ 25-26)

1914-ին Փարիզում գումարուած միջազգային երաժշտագէտների գիտաժողովում, Կոմիտասի գեկոյցը՝ որի մասին յիշատակում է Պէրպէրեանը, ունեցաւ միանգամայն գիտական ու պատմական նշանակութիւն: Յանձին Կոմիտասի, հայ երաժշտութիւնը իր ամբողջ հմայքով տարածուեց օտար երաժշտագէտի եւ ունկնդրի առջեւ: Եւրոպայի ունկնդիրը ուղղակի սփանչացաւ հայ երգի «արեւելեան փնջութեամբ», որ «արեւտութիւն մը կրելով հանդերձ, մեղկ չէ բնաւ, արիական ուժի եւ յստակ ձեւի նկարագրով մըն ալ՝ որ մանաւանդ կը հրապուրէ զմեզ» (էջ 25): Իմաստասէրը գտնում է որ Կոմիտաս Վարդապետի աշխատանքները օգտակար են թէ՛ ազգագրութեան, թէ՛ երաժշտարուեստի իմաստով: Եւ հայ «արեւտ» երգը փայլում է «արիական ուժ»ով, փաստելով ծագումը մեր ժողովրդի:

«ՅՕՐԻՆՈՂԸ» վերնագրին տակ իմաստասէրը քացայայտում է Ստեղծագործող Կոմիտասին: Նա սկսում է հարցադրումով. «Ի՞նչ եղաւ արուեստագէտին, յօրինող Արուեստագէտին արժէքը Կոմիտասի մէջ» (էջ 26): Իմաստասէրը անմիջապէս հերքում է այն կարծիքը թէ, «Կոմիտաս Վարդապետ յօրինող Երաժիշտ մը չեղաւ, չկրցաւ ըլլալ երբեք, կ'ըսեն, այլ երգեր հաւաքող մը եւ դաշնակորդ մը միայն ու պարգապէս» (էջ 26): Այո, Կոմիտասի յօրինումները շատ չեն՝ կը նշէ հեղինակը, սակայն. «Կարող չէ՞ր, չպիտի՞ ըլլար Վարդապետը, տարաբախտ Վարդապետը, իր բուն իսկ անձնական ստեղծագործութիւնը բերելու Հայ երաժշտութեան: Պէտք չէ վնոյլ, չենք կրնար վնոյլ»: (էջ 26) Դժուար է հասկանալ, թէ ինչ նկատի ունի Պէրպէրեանը «անձնական ստեղծագործութիւն» ասելով, յայտնի է թէ Կոմիտասի ստեղծագործութիւնների գերակշիռ մասը սերուած է հոգեւոր ու ժողովրդական երաժշտութիւնից, թերեւս իմաստասէրը «անձնական ստեղծագործութիւն» ասելով հասկանում է այն գործերը, որ յիշուած սկզբնաղբիւրից անկախ են, որոնք իսկապէս թուով շատ չեն:

Կոմիտասը կարեւոր ու անյետաճելի աշխատանք ունէր կատարելու, եւ կեանքից շատ կանուխ գրկուեց, մանաւանդ կորցրեց բանական-ստեղծագործական կեանքը, երբ լի էր ախնով:

«ՅՕՐԻՆՈՂԸ» բաժնում, Շահան Պէրպէրեանը հանգամանօրէն կանգ է առնում Վարդապետի մի շարք ստեղծագործութիւնների վրայ: Խօսելով «Անուշ» օրերան գրելու Կոմիտասի մտադրութեան մասին, նա գրում է. «Յովհաննէս Թումանեանի «Անուշ»ին վրայ օրերայի մը պատրաստութեան՝ որուն համար կը խորհէր յօրինել

նոր, հայկական նուագախումբ մը, եւրոպական գործիւներու մէջէն ընտրելով եւ անոնց միացնելով հայկական ու արեւելեան գործիւներ, սրինգներ մասնաւորաբար: Ի՞նչ պիտի ըլլար այդ գործը. պատճառներ ունիմ կարծելու թէ մեծարժէք պիտի ըլլար: Ինձի երգած ու նուագած է անոր Նախերգանքը եւ խոր տպաւորութիւն եմ կրած:» (էջ 27)

Հետաքրքրական է որ արեւելեան եւ եւրոպական խառը գործիւաւորուած նուագախմբեր իրապէս հետագայում ստեղծեցին, ունկնդրին ներկայացնելով որպէս յաջող արուեստագիտական իրագործումներ: Այնուամենայնիւ, Վարդապետի չհասցրած գործերի կողքին եղան հասուն յօրինումներ, շնորհալի ու քարձր մասնագիտական ճաշակով: Աներկբայ կարելի է հաստատել որ Երաժիշտ Վարդապետի բոլոր ստեղծագործութիւնները եւ մշակումները ինքնին կրում են նրա արարող հանճարի դրոշմը: Շահան Պէրպէրեանը գրում է. «Կոմիտաս Վարդապետի այսպէս մեզի բերած հայ եղանակը իր բնական պայծառութեամբը, եւ իր առնացի կորովովը, իր մաքուր զգաստութեամբը յայտնապէս արեւմտեան-արիական է, քայց եւ իր արեւահամ քննչութեամբը, իր երազայնութեամբը՝ արեւելեան միեւնոյն ատեն: Ու ի վերջոյ ո՛չ այդ եւ ո՛չ այն. ինչո՛ւ չըսել մէկ բառով՝ հարազատօրէն ու ինքնուրոյնապէս հայկական է. հայկական միսդիֆէ մը թիած:» (էջ 28)

Նրա իմաստասիրութիւնը ամենուր հակուած է գտնելու, տեսնելու ճշմարիտը, բարին, գեղեցիկը, խորհրդաւորը՝ «միսդիֆ»ը: Սրանք կազմում են Շահան Պէրպէրեանի երաժշտականացուած իմաստասիրութեան գլխաւոր մեղեդիին: Ինչ է այստեղ «հայկական միսդիֆ»ը՝ խորհուրդը, այն մեր ժողովրդի ստեղծագործ ոգու քիտումն է, ոգի որ գիտէ իր մէջ սքանչելիօրէն ներդաշնակել ու շաղկապել եինն ու նորը, «արեւահամ», «երազային» արեւելեանն ու իրապաշտ, «արեւմտեան-արիական»ը:

Կոմիտասը գտաւ, պահեց ու շարունակեց այս խորհուրդը: Հայ երաժշտութիւնը չեղծուեց՝ հանդիպելով «եւրոպական ներդաշնակութիւններու առաջին հպումին», մնաց մաքուր ու պարզ ակնադրիր, մնաց այնպէս ինչպէս երգուել էր հայ գեղջուկի, հայ կրօնականի շուրթերով: Կոմիտասի համար «եւրոպական մեթոտ»ը մնաց «մեթոտ» եւ մօտեցում, եւ ոչ կաղապար, որով պէտք է ծեփէր հայ երաժշտութիւնը: Անցաւ վտանգը, որով. «Մեր երգերու շունչը կրնար խեղդուիլ եւրոպական գիտուն ներդաշնակութիւններուն ծանր փաթաթումին մէջ: Հայկական ազատ լեռներուն վրայ բուսած ու ապրող այդ փոքրիկ վայրի երաժշտական ծաղիկները ի՞նչ պիտի ըլլային իրենց հողէն փրցուած ու մեծ ֆաղաֆներուն եւրոպական արուեստի պալատներուն փաթեամ ծաղկամաններուն մէջ բերուած:» (էջ 29)

Պէրպէրեանը բերում է երաժշտագէտի «հանճարեղ լուծում»ի քանակին. «Պէտք է ըսել որ Կոմիտաս Վարդապետ իրապէս հանճարեղ լուծում մը գիտցաւ բերել այս հարցին: Նախ, պատշաճագոյն ընտրութեամբը այն ներդաշնակութիւններուն եւ ներդաշնակային շղթայումներուն՝ զորս գործածեց ժողովրդական թէ եկեղեցական եղանակներու իր քազմածայն խմբագրութիւններուն մէջ: Եւրոպական դասական ներդաշնակութիւնները եւ շղթայումները չեն անոնք, ինչպէս է պարագան օրինակ Եկմպեանի պատարագին մէջ: Դասական երրեակին միօրինակ գործածութիւնը այսպէս, ըսի արդէն, որ պիտի եղծէր այդ երգերուն ներդաշնակային կարողութեան գոյ նկարագիրը, շատ անգամ ու հետգհետէ աւելի վտարուած է այդ դաշնաւորումներէն: Փոխարէն, յաճախ ֆառեակի կամ հնգեակի վրայ հիմնուած դաշնեակներ եւ մանաւանդ նոր հակահնչուն (dissonnant) դաշնեակներ գործածուած են որոնք բարեբախտօրէն կը շեշտեն այդ երգերու յատուկ ներդաշնակային դիմագիծը:» (էջ 29-30)

Հեղինակի այս վերլուծումների մէջ ի յայտ է գալիս մասնագէտը, իրաւ երաժշտական արուեստի բոլոր մարգերին ծանօթ իմաստասէրը: Պէրպէրեանը «հանճարեղ լուծում»ի որպէս երկրորդ ֆայլ նշում է. «Յետոյ՝ դաշնաւորման համար իր գործածած խմբագրութեան եղանակովը: Պատշաճօրէն բարեխառնուած

համեղանակային (*contrapointique*) կերպն է այդ, «ուղղահիգ գրելակերպին դեմ հորիզոնական գրելակերպը», որ բազմաալոսութիւնը ձեռք կը բերէ ոչ թէ մայր եղանակին տակ պարզապէս դաշնակներ դնելով այլ այդ մայր եղանակին ընկերացնելով ուրիշ՝ բայց անոր բնութեան սերած, անոր ազգական մէկ կամ աւելի եղանակներ. ու այսպէս մայր երգին շուրջը յօրինուած եղանակներու փունջով մը տալով մեզի բազմաալոսութիւնը: Դաշնաւորելու այս բազմեղանակային (*polyphonique*) կերպը որ յատկանշական է եւրոպական նոր համաճաշակային (սիմֆոնիգ) ոնին, կը պահէ հայ երգերուն՝ իրենց էապէս մեղեդիական (*melodique*) հանգամանքը: Այդ ընկերացող եղանակները Վարդապետին սեփական ներշնչեալ յօրինումներն են, որոնց իւրաքանչիւրը մայր եղանակի ի կարողութեան գոյ մէկ երեսը երեսան կը բերէ, կ'իրագործէ, հետեւաբար ոչ միայն չի խեղդեր, չի խեղաթիւրեր անոր ոգին, այլ զայն աւելի բազմակողմանիօրէն կը վերըստեղծէ, զգալի կը դարձնէ, կը նոխացնէ, ամբողջովին կը ցայտեցնէ:» (էջ 30)

Կոմիտասի յաջողութիւնը կայանում է ոչ միայն «եւրոպական նոր համաճաշակային» ոնի կիրառումով «հայ երգերուն» վրայ, այլեւ ի՞ր երաժշտութեան նկարչագեղութեամբ: Վերոյիշեալ «հանճարեղ լուծում»ի երրորդ հանգրուանն է, կամ աւելի ճիշտ երրորդ պայմանը՝ Վարդապետի «բանաստեղծ-նկարիչ-երաժիշտ» լինելը: Կոմիտաս երգերի մեղեդին ձուլած է խօսքին, եւ նրանք միասին ստեղծում են կենդանի երաժշտական պատկեր, ունկնդիրին հաղորդելով այդ երգը ծնող հարազատ միջավայրի ջերմութիւնը: Հայ ժողովրդի դարաւոր պատմութիւնը, ի՞ր քնաշխարհով, ի՞ր ողջ ու մեռած բնակիչներով ոգեղնացած է երաժշտութեան կերպի տակ: Կոմիտասով հայոց պատմութիւնը, հայ կեանքը, վարքն ու բարքը երաժշտականացաւ: Այն բարախուն է ու իրական, այն յաւերժական է, որովհետեւ վեր է նիւթականից: Պէրպէրեանը գրում է. «Ու վերջապէս, երգերուն դաշնաւորումին մէջ իր բերած երաժշտական նկարչագեղութեան, *pittoresque*, տեղական գոյնի մտահոգութեամբը՝ որ խմբերգական հնչականութեան զմայլելի գիւտերով այդ երգերուն շուրջ պահել յաջողեցաւ անոնց բնիկ միջավայրը, մթնոլորտը, երաժշտական կլիման կարծես:» (էջ 30)

«Երաժշտական կլիման» արտացոլում է միջավայրը, այն ունի հոտ, ունի գոյն: Եւ ահա գեղջկական-ճնարական երգերը արձագանգում են ունկնդրի հոգու մէջ, լսում են լեռներէն հոսող սառնորակ աղբիւրների գլգլոցը, մեղմ հովին տնժոցը, անսպասելիօրէն հնձուորի եռանդը փոխանցում է մեզ, մենք ապրում ենք անոնց հետ: Մենք յանկարծ բռնում ենք պարի՝ տարուելով հարսանեաց երգերի թմրուկների ուրախ ուրբմէն: Վարդապետի վերլուծումով. «Կոմիտասի դաշնաւորումներուն մէջ գլխաւոր երգին շուրջ, այսպէս, երբեմն ոգեկոչուած կը գտնենք երգին արթնցուցած արձագանգները, պիտի ըսէիր հայ սարալանջներուն վրայ («Սարերի վրով գնաց»-ին կամ «Կալերգ»ին մէջ). պարի եղանակներուն ընկերացող պարի փայլերուն ու թմրուկներու թափահարումը («Հով լինի»ին, «Սօնա Նար»ին, «Առաւօտուն քարի լուս» սփռնելի հարսներգին մէջ այսպէս). գեղջկական րակին՝ կթուող այծերուն զանգակիկներուն հնչիւնին անորոշ արձագանգները՝ «Հինգ էծ ունիմ» կոչուած փոքրիկ գլուխ գործոցին մէջ. ալիքներու փաղցր վետիւտումը իր մէկ ուրիշ գլուխ գործոցին՝ «Լուսնակն անուշ»ին մէջ:» (էջ 31)

Կոմիտասի դաշնաւորումների մէջ վիշտն ու ուրախութիւնը, տառապանքն ու վայելքը, մէկ խօսքով ժողովրդի կեանքը իր բոլոր երեսներով իրար ամբողջացնող, կենդանի պատկերներ, են - բուն իրականութիւն: Ամէն հերոս, ցանկացած կենդանի էակ ու բնութեան մի պատահիկ, ունեն ինքնուրոյն հնչիւնային ու երանգային նա- ռագայթում: Շահան Պէրպէրեան արուեստագէտի աչքից չեն վրիպում երաժշտական գունեղ «ալիքներու փաղցր վետիւտումը», որ արձագանգում են նրա հոգում:

Կոմիտասի հոգեւոր-եկեղեցական երաժշտութեան կալուածի մէջ կատարած աշխատանքներից իմաստասէրը առանձնացնում է «Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ պատարագը. մեծարժէք գործ»ը, բնական է անդրադառնալով նաեւ երաժշտի շարականների մշակումներին: Ի դէպ՝ նշելով Կոմիտասեան Պատարագի միակ տարբերակը, նկատի ունենալով ըստ երեւոյթին 1933 թուականին Փարիզի մէջ հրատարակուած, Պերպերեանը իր յօդուածի տողատակում գրում է. «Պիտի ունենայինք ուրիշ պատարագ մը եւս որ պիտի ըլլար, ինչպէս կ'ըսէր ինք, իր կրօնական երաժշտութեան կարեւորագոյն երկը, այս անգամ խառն խումբի համար գրուած հնգաձայն, վեցաձայն, եւ կառուցուած Օր. էմի Արգարի կողմէ հրատարակուած Ջուղայի Պատարագին մայր եղանակներուն վրայ, զորս Վարդապետը կը նկատէր ամենէն հարգատօրէն հայկական պատարագի եղանակները. պիտի ունենայինք՝ եթէ չպատահէր աղէտը: Այդ գործը կարեւոր մասերով գրուած է արդէն, բայց զարմանալի է որ անկէ ոչ մէկ հետք գտնուած է իր թուղթերուն մէջ: Ո՞րք անհետացած է արդեօք այդ գործը:»(էջ32)

Պերպերեանը յիշում է միայն մէկ պատարագի տարբերակ, սակայն յայտնի է թէ Կոմիտաս Վարդապետը մշակած է բազմաձայն պատարագի մի քանի տարբերակ, որ սակայն չեն պահպանուած: Իսկ վերելում յիշուած 1933 թուականին տպագրուած Պատարագը հրատարակուել է Վարդապետի շնորհալի աշակերտ՝ Վարդան Սարգսեանի ջանքերով:

Այսպիսով, լինի կրօնական բնոյթի, կամ ժողովրդական սեռին պատկանող երաժշտութիւն, դրանք իմաստասէրի համար գլուխ-գործոցն են, երաժշտական մանեակներ, որ ներկայացնում են «բովանդակ կեանքը» հայ մարդու: Թէեւ ոչ նպատակադրուած, այնուամենայնիւ իմաստասէրը երաժշտական արուեստի գոհարն է որ բաժանում է հետեւեալ խմբերի՝ Աշխատանքի, Սիրոյ եւ Նրագի, Կարօտի, Դիցազնականի, Հաւատի, Պարբերգի, Հարսնեբերգի, Ողբեբերգի:

Պերպերեանը «Վարդապետին Արուեստին մէջ վերստեղծուած, պայծառակերպուած, պայծառաձայնուած» երգն ու երաժշտութիւնը գեղարուեստական բարձր նաշակով պատկերելուց յետոյ եզրափակում է. «Հայ երաժշտութիւնը դարբեր է կլած՝ Կոմիտաս Վարդապետին շնորհիւ, մէկ ոստումով՝ երաժշտական արուեստի բնաշրջութեան առաջացած գիծին վրայ տեղ կը գտնէր:

«Այս մեծ պատիւ մըն էր մեզ համար: Կը պարտինք գայն իրեն:»(էջ33)

Հեղինակը իր յօդուածին մէջ հանգամանօրէն անդրադառնում է նաեւ Կոմիտասի վաստակին՝ որպէս խմբավար եւ երգիչ-կատարող: Նրա գործի յաջորդ մասերն են «ԽՄԲԱՎԱՐԸ» եւ «ԵՐԳԻԶԸ»: Որչափ էլ որ երաժշտական գործը հանճարեղ լինի, անոր փայլքը կը մարի եթէ չգործադրուի, չկատարուի լաւագոյնս: Եւ երբեմն հակառակը՝ միջակ երաժշտական երկը կարող է գերել ունկնդիրը, երբ կատարուած է տաղանդաւոր խմբավարի առաջնորդութեամբ: Կոմիտասը ունէր Ղեկավարի տաղանդը ամբողջութեամբ. «Այս տեսակետով իր ըրածը պարզապէս հրաշքի սահմաններուն կը մօտենար» (էջ 33): Վարդապետը իր արտասովոր շնորհիւով եւ հմտութիւններով, մինչեւ իսկ անուս ու «մշակումէ գուրկ» երգչախումբը ի գօրու էր հաշուուած օրերու մէջ վերածելու առաջնակարգ երգչախումբի, որովհետեւ «իր սորվեցնելու եւ վարելու կերպը գիտեմք որ ապշեցուցիչ էր»: (էջ 33)

Այստեղ միայն երաժշտական հմտութիւններն ու վարպետութիւնը բաւարար չեն. «Աստուծով՝ ճիշդ բայց պաղ եղանակաւորումի մը ու բազմաձայնութեան մը միայն կարելի է հասնիլ», իսկ «երաժշտական բուն յափշտակութիւնը ստանալու համար, աստուծմէ անդին գտնուող տեսակ մը մոգականութիւն անհրաժեշտ է, որ քիչ վարիչներու միայն տրուած շնորհ մըն է: Ու այդ շնորհը ունէր՝ բացառիկ աստիճանով մը՝ Վարդապետը» (էջ 34):

Խմբավար Կոմիտասը կը դիւթէր թէ՛ երգչախումբի կատարողները, եւ թէ անոնց ունկնդիրները, լինէին նրանք հայ կամ օտար, երաժշտագետ կամ պարզ

Այս տողերը գալիս են հաստատելու մեր ուրիշ առիթով առաջ քաշած այս կարծիքը, որ իմաստասերի համար յայտնատեսութիւն մանադոութեան ճեւ է, որ արուեստի մէջ դառնում է մերշնչում ու խորհուրդ՝ «միաբիւհ»։ Կոմիտաս

Վարդապետը պարզել է հայ երգի կատարման ոճը, դառնալով ազգային երգեցողության հիմնադիրը: Նրա մեկնաբանած, կերտած ու մատուցած երգեցողության կատարման ոճը, մի երեսն է մեր ազգային հոգեւոր ու մշակութային արժեքները արարող մեծ ոճի: Ոճային նույն առանձնատեսությունները ունեն հայ գիրն ու գրականությունը, ճարտարապետությունն ու նկարչությունը: Այս կապակցությամբ իմաստասերը, պարզում է իր միտքը. «Մանաւանդ հայ կրօնական երգին տրւած է, այսպէս ըսեմք՝ Մեսրոպեան Ոճը գտած էր: Մեսրոպեան կ'ըսեմ, որովհետեւ հայ կրօնական երգը տալու իր ոճը խորհրդաւոր հանգիստութիւն մը ունի Մեսրոպեան երկաթագիրերու, մեր ոսկեղարու մատենագիրներուն՝ մեր ճարտարապետութեան մեծ շրջանին կառուցածքներու ոճին հետ. նոյն անսեփեւեթ, կորովի, պարզօրէն շնորհալի, սրտագին ու միաթիֆ իսկութիւնը անոնց եւ իր երգութեան մէջ: Այդ երգութեան մէջ արեւելականութիւնը ի սպառ թօթափուած էր, քայց եւ չէր իյնար եւրոպական կերպին մէջ: Բուն իսկ հայ հոգիէն ու հաւատէն եկած սրտառուչ ու աստուածաթոյն քան մը ոգեղնութիւն կու տար անոր: Ո՛ր էր թէ չկորսնցնէինք իր երգումի դպրոցը, իրմով մէյ մը վերագտնուած այդ երգչական Ոճը:» (էջ 36)

Իմաստասերի մաղթանքն ու փափաքը այսօր կը հնչեն որպէս ահագանգ, երբ Հայրենիքի եւ սփիւռքի մէջ աւելի կ'ուռնանան ազգային ու էստրադային երգերի երաժշտականօրէն անգրագէտ ու խեղաթիւրուած կատարողները:

Ոճը արտայայտութիւնն է կրողի, ժողովրդի նկարագրի, յոյսի ու հաւատքի: Կոմիտասի մահուր, հաւասարակշռուած երգի մէջ հայ մարդու կեանքի պատմութիւնն է տարածուած հայրենի քնաշխարհի մէջ, եւ ամէնը պատկերուած ու կատարուած՝ իրաւ արուեստագէտի նկարչագեղութեամբ: Այս մտքի վկան ու հաստատողն են կոմիտասագիտութեան յայտնի Փարիզեան մի քանի ձայնագրութիւնները՝ պահպանուած ցայսօր:

Որպէս աշխատանքի համադրութիւն, Պերպերեանը ներկայացնում է «ԱՆՁԸ», ուր իմաստասէրը կարծես հանրագումարի է բերում Կոմիտաս երեւոյթը իր բոլոր երեսներով:

Գիտնականը յայտարարում է. «Տեսարանին թէ յօրինողին, խմբավարին թէ երգիչին տակ միեւնոյն երաժշտական Անձը, միեւնոյն յայտնատեսական լոյսով լուսավառ մարդու էութիւնը կը ճառագայթէր: Կոմիտաս իր Անձը ամբողջ կը դնէր իր բոլոր ըրածներուն մէջ, իր խմբագրած յետին երգին եւ երգած յետին շեշտին մէջ. ու հանճարի լոյս մը կը կրէր ապահովաբար այդ անձը իր մէջ: Ոչ անձնական հանճարի սակայն, եթէ կարելի է այսպէս ըսել, ու հոս է էական յատկանիշը իր պարագային, այլ ցեղային հանճարի լոյս մը:» (էջ 36-37)

Կոմիտասը էութեամբ ճառագայթող էր. արեւը այլ կերպ չի կարող: Նա կրող էր ցեղի հանճարի: Վարդապետի հանճարը կազմում է ամբողջական ու ներդաշնակ միութիւն արուեստագէտի ու հոգեւորականի. «Տեսակ մը անանձնական տեսողութիւն կ'առաջնորդէ զինքը իր գործին մէջ ու տեսակ մը անանձնական ոգեւորութիւն կը լեցնէ զինքը ու իր ամբողջ գործունէութիւնը: Այդ է գաղտնիքը այն Տեսանողի ու Առաքնալի նկարագրին, որուն գիծերով իր անձնաւորութեան պատկերը պիտի անցնի մեր պատմութեան: Ու ահա ինչու Արուեստագէտը եւ Հոգեւորականը ձուլուած եղան միշտ իր էութեանը մէջ, միակտուր ճառագայթ մը կազմեցին հոն: Հոգի'ն կը կրէր իր մէջ, ու իր մէջ Հոգին՝ Սուրբ կը գգար. ատկէ՛ իր հաւատքը: Իր անձնաւորութեան շինուածքին ու քնաւորութեան տեսակետով՝ իբրեւ Ս. Սահակներու եւ Ս. Մեսրոպներու գիծէն դէմք մը անցած եղաւ Հայ Կեանքին մէջէն Հայ Պատմութեան:» (էջ 37)

Սակայն Հայ երաժշտութեան Ս. Մեսրոպի՝ Կոմիտասի թոյնքը ընդհատուեց «Մեծ Աղետին» պատճառով: *Թուրքի արիւնոտ ձեռքից ազատուած մնացորդացը, թեւ մարմնապէս ողջ՝ քայց հոգեպէս ջարդուած է, անզգայացած. այդպէս էր եւ Կոմիտասի պարագային:* Պերպերեանը դառնացած հառաչում է. «Ախորը կոտորեց

փշուր փշուր, այդ Միութիւնը, իբր գերագոյն հեզմանք սակայն զինքն պահելով դեռ տարիներ մեր առջեւ, իբրեւ ինք իրեն աննախնայի նիւթեղէն ստուերը:» (էջ 37)

Կոմիտասի մէջ ապրում էր լոկ «նիւթեղէն ստուերը», այս «Մեծ Աղէտ»ը մի աւելորդ անգամ փաստեց, թէ թուրքի հաթաղանը մարմինները մասնատելուց, թղթելուց առաջ կտոր-կտորի բաժնել էր մարդկային հոգիները, ապրողներին վերածելով կենդանի մեռելներին: Թուրք ջարդարարներ փորձեցին ջնջել ոչ միայն Հայաստանի բնիկ ժողովուրդը, այլեւ մեր ստեղծած մշակոյթը: Խեղաթիւրեցին նարտարապետութիւնը, անգամահատեցին գրականութիւնը, այլափոխեցին երաժշտութիւնը: Եթէ հայ բերդերն ու եկեղեցիներն աւերակները արմատներով կտոյնեցին հարագատ հողին, ապա գիրքն ու երգը ստիպուեցին գաղթել իրենց ստեղծող ժողովուրդի մնացորդներին հետ: Երգը գաղթեց, բայց շնորհիւ Կոմիտասի՝ ապրեց ու վերընձիւղուեց: Հարագատ երգ ու երաժշտութեամբ հայ հոգին վերագտաւ իր ներդաշնակութիւնը, զգայութիւնները ու նորից կապեց պատմութեան փրթուած ժամանակի թելին: Աղէտը անցաւ ու հայը սքափուելով՝ երաժշտութեան մէջ գտաւ իր կորցրած յիշողութիւնը, ասել է թէ գտաւ իր միութիւնը: Ի՞նչ Կոմիտասը... նա ոչ եւս է. «Մահը կու գայ սրբել այսօր այդ ստուերը: Ու յաւիտենութիւնը Իրեն կ'առնէ Կոմիտասը ու միաժամանակ մեզի կու տայ զայն իր բուն եղածին պէս: Իրեն կ'առնէ ու մեզի կու տայ իր Միութեանը մէջ վերահաստատած իսկական՝ Հոգի-Կոմիտասը, հայ Երաժշտութեան Սուրբ-Կոմիտասը:

«Գիտնանք մեզ համար կենդանի ու ներկայ պահել զինքն»:

Իմաստասէրի եզրափակիչ խօսքերը կարող ենք ասել եւ հենց ի՛ր համար:

Շահան Պէրպէրեանը լուսամիտ ու բոլորից երաժշտական հայ իմաստասէրը, իսկապէս լուրջ եւ միանգամայն տարբեր հայեացքից «չափեց» ու արժեւորեց Հայ Երաժշտութեան անչափելի հսկան՝ Կոմիտաս Վարդապետը:

Միանգամայն իրաւացի է ժողովրդական խօսքը, թէ անցնող սերունդի նկատմամբ վերաբերմունքը այն ճշգրիտ ջերմաչափն է, որ ցոյց է տալիս հասարակութեան, ընկերութեան բարոյական առողջութիւնը:

Ուստի, որպէս նորանկախ Հայրենիքի առողջ ժողովրդի զաւակ, ճիշդ գնահատենք մեր անցած սերունդի լուսաւոր երեւոյթներից նաեւ այս մէկը՝ Շահան Ռ. Պէրպէրեան իմաստասէրը, բազմաեմուտ գիտնականը ու Մեծ Անճը:

ԶԱՔԱՐԻԱ ՔՅՆՅ. ՍԱՐԻԲԵԿԵԱՆ

ԽՈԿՈՒՄՆԵՐՈՒ ՇՈՒՔԻՆ ՏԱԿ

Մարդը նման է թռչունին:
Երկուքն ալ դիւրաւ կը ճանչցուին:
Առաջինը՝ իր խօսքէն,
Երկրորդը՝ իր երգէն:

ՆԱՀԱՊԵՏ ՄԵԼՔՈՆԵԱՆ